
Barcelona en transició. Les dinàmiques urbanes en els primers anys de la democràcia municipal

Oriol Nel·lo

Introducció. De la ciutat industrial a la metròpoli terciària

En el darrer quart del segle XX, la ciutat de Barcelona va conèixer transformacions profundes que van afectar la seva base econòmica, les relacions socials, els hàbits i condicions de vida de la població i els usos de l'espai. Es tracta d'un conjunt de canvis de caràcter estructural, sense la comprensió dels quals resultaria impossible tant l'anàlisi dels esdeveniments polítics que els van acompanyar, com alguns dels trets principals de la societat barcelonina dels nostres dies. Així, en les darreres dècades del segle, la ciutat de Barcelona, empesa per la desindustrialització, la internacionalització i la fragmentació dels processos productius, va entrar en una fase de transició: aquella que la conduiria de ser una urbs eminentment industrial a esdevenir una metròpoli terciària estretament dependent dels avatars de l'economia internacional. Aquesta transformació i obertura de la base econòmica van comportar una alteració profunda de les estructures socials i de les dinàmiques urbanes. Des del punt de vista de l'estructura social, en aquest període es va fer palès com les classes que havien protagonitzat la conculsa història barcelonina durant bona part del segle XX —la classe treballadora, la petita burgesia més o menys menestral i la burgesia— estaven evolucionant per donar lloc a la formació a grups socials de noves característiques (Subirats, M., 2012). Així, la classe treballadora industrial, el grup social numèricament més nombrós, va anar reduint-se i envellint-se a mesura que les activitats manufactureres declinaven. En part, va ser reemplaçada per treballadors ocupats en els serveis, sovint en llocs de treball poc qualificats i cada vegada més precaris. D'altra banda, l'antiga burgesia coneixeria també una notable diversificació: una petita minoria, gairebé indetectable estadísticament, passaria a formar part de la classe dirigent transnacional, gestora i principal beneficiària de l'economia global; una altra part, numèricament més substantiva, desplaçaria els seus interessos cap als sectors immobiliari, financer i dels serveis.

El declivi de les dues gran classes tradicionals —aquella que havia engendrat els “capitans de la indústria” i la que amb el seu treball havia construït la ciutat dels segles XIX i XX— va anar acompanyat del sorgiment de nous grups socials. En primer lloc, d'aquell que s'ha denominat la “nova classe professional”, en la qual s'integrarien bona part dels plançons de la petita burgesia, així com d'alguns de l'antiga classe treballadora, empesos per l'accés a l'educació superior i els meca-

nismes d'ascens social. Dos grups menors, de característiques específiques, completarien el conjunt. D'una banda, els treballadors autònoms integrats en part per efectius de la petita burgesia tradicional, en part per treballadors manuals als quals l'evolució del mercat laboral no permetia accedir al treball assalariat. De l'altra, els joves, dotats d'uns nivells de formació sense precedents i afectats per notables dificultats a l'hora de desenvolupar projectes de vida autònoms, en un marc d'inseguretats laborals, econòmiques i vitals superiors, encara, a les que van haver d'afrontar els seus progenitors. A aquests grups s'afegiran, a partir sobretot del darrer quinquenni del segle, nombrosos contingents de població estrangera, que suposen avui gairebé una cinquena part de la població metropolitana. En bona mesura, aquests han passat a formar part dels treballadors ocupats en la construcció i els serveis, però també dels autònoms i de la classe professional.

Les mateixes transformacions de la base econòmica que van propiciar els canvis socials que acabem d'esmentar, van comportar profundes alteracions en el procés d'urbanització. Així, en el darrer quart del segle passat es van produir alteracions molt notables tant en el sistema d'assentaments com en els usos del territori: el procés d'urbanització, que s'havia caracteritzat al llarg de pràcticament els dos segles XIX i XX per la tendència a la concentració de la població i l'activitat, va conèixer una inflexió decisiva i va emprendre una ràpida expansió del poblament, les xarxes, els usos i les formes de vida urbanes sobre el territori. Així, a la Barcelona del darrer quart del segle XX, els canvis socials, econòmics i urbans es trobaven estretament interrelacionats i eren, alhora, causa i efecte de la transició experimentada per la ciutat. Dedicarem aquesta aportació a exposar breument quins van ser els trets principals d'aquestes dinàmiques territorials, tot centrant la nostra anàlisi al període comprès entre el 1975 i el 1996. Des del punt de vista dels avatars polítics, el període estudiat comença, doncs, amb la mort del dictador i acaba amb l'accés de José Maria Aznar a la presidència del govern espanyol, i comprèn els mandats de quatre alcaldes de Barcelona: Joaquim Viola (1975-1976), Josep Maria Socías Humbert (1976-1979), Narcís Serra (1979-1982) i Pasqual Maragall (1982-1997).

De la implosió a l'explosió urbana

Com hem explicat d'altres vegades¹, el procés d'urbanització a Catalunya durant la segona meitat del segle XX s'adiu bé a les figures d'"implosió" i "explosió" urbana de les quals va parlar Henri Lefebvre ja en els anys setanta: la juxtaposició consecutiva d'una etapa d'aguda de concentració de la població i l'activitat sobre el territori, seguida de l'eixamplament de les àrees urbanes, la dispersió de la urbanització i la creixent integració de l'espai regional. En aquestes transformacions poden definir-se diverses fases, comunes al sistema urbà espanyol

1. Hem tractat aquesta qüestió en diversos treballs: Nel·lo 2001, Nel·lo 2004, Nel·lo & López 2016, Nel·lo i Checa 2019 i Nel·lo 2020 que seguim aquí en línies generals.

en el seu conjunt, que és convenient recordar per tal d'emmarcar l'evolució de Barcelona en el període aquí estudiat.

Entre el 1950 i el 1975, el procés d'urbanització es va caracteritzar encara per la concentració de la població i les activitats sobre el territori, amb el consegüent creixement de les ciutats més grans. Aquesta concentració tenia antecedents que es remunten almenys al segle XIX, però va assolir la seva fase més aguda en les dècades dels anys seixanta i setanta, a partir de l'aprovació del Pla d'estabilització de l'economia del 1959, que, com és sabut, va propiciar la modernització econòmica i el creixement de l'activitat industrial. En un país que comptava amb infraestructures deficientes, aquesta modernització va tenir lloc de manera molt concentrada, en particular en les àrees urbanes del litoral mediterrani, la vall de l'Ebre, el País Basc i Madrid, les quals van atreure grans contingents de població procedent de les àrees rurals. Com a resultat d'això, les grans ciutats, densificades i creixentment reblides, es van expandir sobre el territori, superant en la majoria dels casos els seus límits municipals, tot produint-se una conurbació amb les localitats veïnes. Així, les set principals àrees metropolitanes espanyoles —Madrid, Barcelona, València, Bilbao, Sevilla, Màlaga i Saragossa— que l'any 1961 allotjaven, en conjunt, 7.434.051 habitants (24,4% de la població total), van passar a comptar ja amb 12.933.784 habitants el 1981 (34,3%).

La dinàmica concentradora va conèixer, però, una notable inflexió a partir del 1975, per efecte de la crisi del petroli i els inicis de la deslocalització de la producció industrial, amb la consegüent terciarització de l'economia, el fre del creixement demogràfic i de les migracions camp/ciutat. Aquests són precisament els trets característics del període 1975-1996 que estudiem aquí. En efecte, en aquesta fase, el creixement de les grans àrees urbanes, que, com hem vist, havien incorporat 5,5 milions d'habitants entre el 1960 i el 1981, es va estancar, de manera que en els 15 anys següents va conèixer un augment d'encara no mig milió de persones, i va assolir els 13.428.825 d'habitants l'any 1996. Ara bé, aquesta disminució tan destacada del creixement en termes absoluts va estar acompanyada d'una molt notable redistribució de la població a l'interior dels àmbits metropolitanos.

Aquests canvis en el poblament van comportar, en termes generals, la disminució de la població i el pes relatiu dels centres metropolitanos davant el creixement i l'extensió dels seus entorns. Així, entre el 1975 i el 1996 totes les ciutats centrals de les set principals àrees metropolitanes espanyoles van reduir de manera molt acusada el seu creixement demogràfic i algunes d'elles —Madrid, Bilbao i, com veurem, Barcelona— van perdre fins i tot importants contingents de població en termes absoluts. Aquestes dinàmiques contrasten amb el creixement de la resta del territori metropolità: si entre el 1981 i el 1996 les ciutats centrals, en el seu conjunt, van perdre prop de mig milió d'habitants, la resta dels seus àmbits metropolitanos en guanyaven, en conjunt, prop d'un milió. Més encara, si des del punt de vista morfològic, en les fases anteriors els creixements urbans havien tingut lloc en forma de taca d'oli, tot estenent-se sense solució de continuïtat, en aquest període van proliferar les extensions de baixa densitat, sense connexió física amb les trames urbanes preexistents. Es passava així de la

concentració, els creixements en continuïtat i l'alta densitat a una nova fase caracteritzada per la desconcentració, els creixements discrets i la baixa densitat. En l'etapa que aquí estudiem, el sistema urbà espanyol estava transitant, doncs, de la implosió cap a l'explosió urbana.

A partir del 1996, en els anys immediatament subsegüents al període al qual ens referim aquí, el procés de metropolitanització entraria en aquella que hem anomenat la seva tercera fase. Aquesta es va caracteritzar per un nou augment de la població de les grans àrees metropolitanes espanyoles en termes absoluts, fins als 15.132.179 habitants. Ara bé, el seu pes sobre el conjunt de país va romandre estable, al voltant del 33,8% de la població: el període de les grans migracions rurals internes, propi de la fase 1959-1975, podia donar-se, doncs, per acabat. En aquest tercer període, en canvi, el renovat creixement demogràfic va ser fruit de l'existència de migracions internacionals associades al ràpid creixement de l'economia, en particular dels serveis i de la construcció. En els àmbits metropolitanos, les ciutats centrals no només van eixugar les pèrdues del període anterior, sinó que van tornar a créixer. No obstant això, aquest creixement dels centres de les principals àrees metropolitanes es va deure sobretot a l'arribada de contingents de població estrangera, mentre l'espanyola continuava disminuint. Així, a diferència del període 1975-1996, la tercera fase de la metropolitanització es va caracteritzar per la presència simultània de creixement demogràfic a les àrees centrals i dels entorns metropolitanos, amb la peculiaritat que mentre la població espanyola disminuïa en les primeres i creixia en els segons, la població estrangera augmentava en tots dos àmbits. Des del punt de vista morfològic, aquesta tercera fase, que, a causa de el creixement extraordinari de l'activitat constructiva ha estat batejada com "la dècada prodigiosa de l'urbanisme a Espanya" (Burriel, 2008), va suposar l'exacerbació de les tendències a l'artificialització del sòl.

Per acabar aquest emmarcament del context, cal recordar que la dinàmica de creixement metropolitana a Espanya hauria de conèixer encara una altra inflexió abrupta a partir de l'any 2008, amb l'inici de la crisi econòmica mundial. El creixement de les àrees metropolitanes, que en la dècada 1996-2006 van sumar 1,7 milions d'habitants, va quedar reduït a només 0,6 milions entre 2006-2015, any en què van arribar als 15.739.227 habitants. Ara bé, aquest nou fre en termes absoluts no va implicar la plena detenció del procés de redistribució interna del poblament: així, mentre les ciutats centrals romanien en el seu conjunt estancades, l'augment de la població es produïa sobretot en els entorns metropolitanos, els quals el 2015 superaven ja les ciutats centrals en població absoluta. En aquest període, l'increment de la desigualtat social resultant de la crisi econòmica i les polítiques que el van acompanyar, van exacerbar les tendències a la segregació residencial dels grups socials (Albertos i Sánchez, 2014; Méndez, Abad i Chávez, 2014; Nello i Donat, 2014). En contrast, doncs, amb allò que va passar en el període 1975-1996, l'explosió urbana es combina ara amb una intensificació de la diferenciació social de l'espai.

De ciutat a metròpoli

En el període de la fi de la dictadura i els primers anys de la democràcia municipal, l'evolució de Barcelona no només s'adiu a la dinàmica comuna de les grans metròpolis espanyoles, sinó que en bona mesura la precedeix i lidera². Com és sabut, el procés d'urbanització contemporània a Catalunya va comportar, al llarg del segle XIX i dels tres primers quarts del XX una assenyalada concentració de la població i l'activitat en les principals ciutats, en particular, Barcelona i el seu entorn. Així, al llarg d'aquest període, l'estructura tradicional del poblament, llegada per una societat de base eminentment agrària, va ser radicalment modificada per allò que Pau Vila, en un treball clàssic, va anomenar “les influències trasbalsadores modernes (comunicacions, industrialització, estímul)” (Vila, 1938; Nel·lo, 2016).

La tendència concentradora associada a la modernització econòmica i a la industrialització havia pres ja força destacada en el segle XIX i no va beneficiar pas de manera privativa la capital, ja que es va experimentar també en els eixos industrials del Llobregat-Cardener i Ter-Congost, així com en d'altres ciutats industrials. Però va ser Barcelona la que, en termes absoluts, va afermar la primacia de manera inqüestionable. D'aquesta manera, a inicis del segle XX la capital tenia ja més de 537.000 habitants i representava el 27,7% de la població total. Així, no és d'estranyar que s'hagi pogut afirmar que en els primers compassos del segle XX la ciutat estava esdevenint ja “el traç essencial de la fesomia catalana” (Vila, 1937), “l'eina, en un mot, d'un poble renaixent” (Vicens, 1958). El pes de la capital continuaria augmentant de manera destacadíssima durant tota la primera meitat de segle XX, per assolir, tot i les maltempades de la Guerra Civil, 1.280.000 habitants l'any 1950 i allotjar gairebé el 40% del total de la població del país. Al mateix temps, els municipis més xics de 5.000 habitants, on a inicis de segle tenia residència més de la meitat de la població catalana, representaven, a mitja centúria, menys d'una tercera part del total. Va ser aquest creixement el que va donar origen a les alarmes relatives a l'eventual “macrocefàlia” del sistema urbà català, expressades amb vigor (i sovint amb un destacat biaix ideològic de caire conservador) per autors com ara Gaziel o Josep Anton Vandellós (Nel·lo, 2013).

La tendència concentradora i la despoblació de les àrees rurals (catalanes i del conjunt d'Espanya) van arribar al seu paroxisme, com s'ha dit, en el període 1950-1975. La ciutat de Barcelona va continuar creixent fins a arribar al que seria un màxim poblacional històric: 1.751.136 habitants l'any 1975. D'altra banda, des de mitjans de segle el creixement urbà barceloní havia pres ja un caràcter palesament metropolità. Així, els municipis més propers a la capital situats en el delta del Llobregat, el Besòs i el costat vallesà de la serra de Collserola van créixer de manera accelerada i en ocasions (com en els casos de l'Hospitalet de Llobregat, Sant Adrià de Besòs o Santa Coloma de Gramenet) els seus caserius van arribar a assolir una conurbació física amb la ciutat central.

Doncs bé, l'impuls concentrador del poblament, que com veiem, havia estat dominant durant un llarg període que es remunta, com a mínim, als orígens de la industrialització, va conèixer una notabilíssima inflexió entre el 1975 i el

1996, el vintenni qual fem referència aquí. Aquesta inflexió va caracteritzar per tres trets principals: la pèrdua d'habitants de la ciutat, la caiguda del pes relatiu de la seva població sobre el conjunt de Catalunya i el seu afermament com el centre d'una regió metropolitana sempre més extensa. Cap anàlisi d'aquest període històric pot menystenir, al nostre entendre, aquestes dinàmiques de fons.

La pèrdua de població de Barcelona és, segurament, el tret més visible del període. Si entre el 1950 i el 1975, en l'apex del procés concentrador, la ciutat va guanyar gairebé mig milió d'habitants, en els vint anys següents en va perdre un quart de milió, i va passar d'1.751.136 fins a 1.508.803. La pèrdua de població va ser especialment aguda a partir del 1986 i no començaria a remuntar-se, de fet, fins a l'inici del nou segle. Cal tenir en compte, a més, que la disminució de la població no va afectar només Barcelona, sinó també localitats que, com l'Hospitalet o Santa Coloma, s'hi trobaven ja conurbades. D'aquesta manera, la sagnia demogràfica de la conurbació central va superar de molt els 300.000 habitants i va representar un volum proper a la població que en aquell moment tenia la província de Lleida tota sencera. En el seu conjunt, l'àrea metropolitana estricta, arrossegada per les pèrdues del centre, perdia també gairebé 100.000 habitants. En canvi, la resta de la regió metropolitana, és a dir, la resta del territori comprès entre la Tordera i el Foix, la serralada Prelitoral i el mar, va tenir un creixement de prop de 300.000 habitants que no només va eixugar les pèrdues de l'àrea metropolitana central, sinó que, a més, va permetre que la regió metropolitana assolís una població de 4,2 milions de persones, amb un creixement total de 200.000 habitants entre el 1976 i el 1996. La desconcentració i pèrdua de població del centre s'acompanyava, doncs, de l'extensió de l'espai metropolità i del creixement del seu nombre d'habitants total. En un context d'atonía del creixement natural, l'origen d'aquesta dinàmica desconcentradora i expansiva ha de cercar-se, sobretot, en l'existència de migracions intrametropolitanes associades al mercat de l'habitatge, a la motorització i la millora de les infraestructures de comunicació. El fenomen no va afectar únicament la ciutat central, sinó el conjunt del territori metropolità, de tal manera que cada una de les àrees que l'integren —Barcelona, la resta de la conurbació, la resta de l'àrea metropolitana estricta i la resta de la regió metropolitana— va tendir a presentar saldos migratoris positius amb els quals circumda i negatius envers aquells que l'envolten.

Aquesta tendència a la metropolitanització i la desconcentració del poblament acabaria afavorint la creixent integració de la ciutat de Barcelona i l'àrea metropolitana estricta amb la resta de les comarques del Vallès, del Maresme, el Baix Llobregat i, en bona mesura, el Garraf i l'Alt Penedès, tot donant origen al que avui coneixem com la "regió metropolitana de Barcelona": un àmbit de 3.232 km², amb una estructura urbana complexa que engloba la ciutat central i el seu entorn immediat, les àrees dels antics nuclis industrials i capçaleres comarcals —Mataró, Granollers, Sabadell, Terrassa, Vilanova i la Geltrú, Vilafranca del Penedès— i un conjunt de ciutats emergents —Sant Sadurn d'Anoia, Sant Cugat del Vallès, Calella, Mollet del Vallès, Sant Celoni, Martorell—.

La combinació entre la desconcentració i l'expansió metropolitana, tan notable en el període 1975-1996, va donar un impuls decisiu a la redistribució dels

pesos relatius de la població dels diversos àmbits que integren el territori català. Aquesta redistribució va implicar, en primer lloc, la pèrdua de pes de Barcelona sobre el conjunt. Així, la ciutat, que havia assolit el seu màxim pes relatiu sobre el total de Catalunya l'any 1955 (gairebé el 40%), el veuria disminuir fins a gairebé la meitat (21,4%) en els 60 anys següents. Avui, la proporció de població catalana que viu a la ciutat de Barcelona és notablement inferior a la que hi residia fa 120 anys, a inicis del segle XX (27,7%). Ara bé, aquests canvis no són pas privatis de la ciutat central. Així, l'àmbit de l'actual àrea metropolitana va arribar a representar el 53,4% de la població catalana l'any 1970 i, de llavors ençà, ha vist disminuir el seu pes en més de 10 punts percentuals, sobretot per raó de la pèrdua de pes de Barcelona. Finalment, la regió metropolitana tota sencera va assolir el seu màxim l'any 1981 (71,2%) i, de llavors ençà, ha disminuït de forma lleu però consistent, fins a establitzar-se al voltant dels dos terços del total. Al mateix temps que la metropolitanització ha anat integrant més i més el conjunt de l'espai català, l'espectre de la macrocefàlia barcelonina, que tanta tinta ha fet córrer durant prop d'un segle, s'ha anat esvainit més i més.

De capital industrial ibèrica a metròpolis mediterrània europea

L'expansió de les relacions metropolitanes va tenir, des del punt de vista espacial, tres corollaris: els canvis en l'estructura urbana i els usos del territori, la reducció en les diferències en la distribució territorial de la renda i l'alteració de la posició de la metròpoli barcelonina en el context mundial. Vegem-ho.

En primer lloc, l'expansió de la metropolitanització va comportar, d'una banda, una creixent dispersió de la urbanització sobre el territori i, de l'altra, la progressiva especialització funcional i social de cada una de les localitats metropolitanes en relació amb el conjunt. S'ha estimat que l'any 1956, els usos urbans n'ocupaven encara no 20.000 de les 324.000 ha que avui componen la regió metropolitana de Barcelona, una superfície equivalent a dues vegades el terme municipal de Barcelona que suposa tot just el 6% de l'actual àmbit metropolità. Cinquanta anys més tard, l'any 2006, la superfície artificialitzada s'havia quadruplicat i abastava més de 80.000 ha. Hi ha hagut una notable controvèrsia respecte al fet de quina part d'aquesta extensió és responsabilitat de les autoritats democràtiques reinstaurades l'any 1977 en l'àmbit autonòmic, el 1979 en l'àmbit local. Alguns autors han indicat que el creixement més decisiu va tenir lloc precisament en els vint anys transcorreguts del 1956 a l'arribada de les administracions democràtiques. L'ocupació de sòl hauria estat el resultat tant de l'extensió dels nuclis urbans com de la proliferació en els anys seixanta i setanta d'urbanitzacions destinades, en principi, a la segona residència, moltes d'elles fruit de parcel·lacions il·legals (Font i Carreras, 2005; Carreras, Otero i Ruiz, 2013). D'altres, en canvi, han subratllat que, tot i que els processos d'extensió i parcel·lació podien haver-se iniciat en bona part en la fase anterior, es van consolidar sobretot en el període 1972-1992 (Serratosa, 1998). Sigui com sigui, ja

fos per haver-se iniciat en aquest període, ja fos per haver-se'n evitat la consolidació, el vintenni 1975-1996 va resultar clau per a l'afermament de la dispersió de la urbanització en l'àmbit metropolità. Això donaria lloc a l'agreuament de diverses problemàtiques, tant de caràcter ambiental —fragmentació dels espais oberts, consum d'energia, cicle de l'aigua— com funcional —exacerbació de la mobilitat, producció de residus, contaminació atmosfèrica—.

Conseqüències més positives va tenir, en canvi, el procés de metropolitanització pel que fa a la distribució de la renda. Com és sabut, la ciutat i l'àmbit metropolità s'havien caracteritzat al llarg dels tres primers quarts del segle xx per l'existència de notables desigualtats socials i els conflictes que a aquestes s'aparellaven. Doncs bé, en el període aquí estudiat, marcat per la millora general de les condicions de vida, les migracions intrametropolitanes, les reivindicacions veïnals i l'actuació de les administracions democràtiques, les desigualtats socials i territorials van tendir a reduir-se de manera destacada, tot seguint una evolució que contrastaria notablement amb l'evolució posterior, sobretot a partir del tombant de segle i de la crisi econòmica del 2008. Així, Marina Subirats ha mostrat, a partir de dades de l'Enquesta metropolitana, com la distància entre el primer i el darrer decil de població en termes de renda a la ciutat de Barcelona es va reduir a més de la meitat entre el 1984 i el 1999. La reducció de les desigualtats, tot i no ser tan rotunda, va ser també notable en la resta del territori metropolità (Subirats, M., 2012). Pel que fa a la seva distribució territorial, la renda mitjana a la ciutat de Barcelona havia estat tradicionalment força més elevada que a la resta de l'espai metropolità i, en particular, de les localitats de l'àrea metropolitana estricta, crescudes, en bona mesura, en els anys seixanta i principis dels setanta. Doncs bé, en el període aquí estudiat es va produir també una aproximació força notable entre la renda de la ciutat i la dels entorns metropolitans: si l'any 1984 la renda mitjana de la resta de l'àrea metropolitana (CMB) era el 74,3% de la de Barcelona, l'any 1994 havia pujat fins al 80,5%. La resta del territori metropolità va conèixer en aquests anys una evolució similar. Les transformacions urbanes de Barcelona en el període 1975-1996 van comportar, doncs, una reducció destacada de les desigualtats socials i territorials.

No seria convenient cloure aquesta breu panoràmica sobre l'evolució de Barcelona en els anys de la Transició sense parar esment a un tercer factor de caràcter territorial que a vegades corre el risc de ser oblidat: els canvis en la posició de la ciutat respecte del sistema urbà ibèric, europeu i mundial. En un context marcat pel procés d'integració europea i la globalització econòmica, el procés de metropolitanització va permetre a la ciutat augmentar la seva massa crítica i afermar la seva presència en les xarxes urbanes nacionals i internacionals. Tant és així que el període aquí estudiat, que es va cloure pràcticament amb l'operació olímpica del 1992, ha estat interpretat sovint com una etapa molt favorable per a la internacionalització de la ciutat i la consolidació de la seva imatge exterior. Tanmateix, l'anàlisi del pes demogràfic de la metròpoli barcelonina respecte del context espanyol i internacional obliga a introduir algun matís a aquesta interpretació: mostra com ja en aquesta fase es presenten indicis de pèrdua de pes específic de la metròpoli barcelonina respecte del sistema urbà espanyol i mundial, si més no des del punt de vista de la població.

Durant la primera meitat del segle XIX, tot i les dificultats que es van trobar en les successives fases de la revolució industrial, les taxes de creixement de la població urbana a Catalunya van ser també les més elevades de la Península Ibèrica i Barcelona, amb 238.000 habitants, era ja, l'any 1860, la segona ciutat Ibèrica (Reher, 1994) i en el context europeu superava Roma i Milà. Quaranta anys més tard, a inicis del segle XX, endegada ja la gran expansió de l'Eixample i annexionats els municipis del Pla, Barcelona superava el mig milió d'habitants i esdevenia la primera ciutat de la península Ibèrica. Convertida en el primer pol industrial espanyol, l'àrea barcelonina va mantenir la seva preeminència en el sistema urbà peninsular durant la primera meitat de segle XX, tot i que a partir del 1948 l'annexió al municipi de Madrid de més d'una vintena de localitats del seu entorn va decantar definitivament, des del punt de vista estadístic, la pugna per la primàcia poblacional a favor de la capital de l'Estat. Així, l'aglomeració barcelonina assolí l'any 1950 1,8 milions d'habitants i era, en termes demogràfics, la 30a aglomeració metropolitana del món, en paritat amb metròpolis com ara San Francisco, Roma, Glasgow o Sydney, i ben per davant d'aglomeracions com Hong Kong, Beijing, Johannesburg, Manila o Delhi. L'àrea metropolitana barcelonina mantindria aquesta posició en el rang mundial de ciutats, fins i tot millorant-la una mica, encara per uns vint anys, fins a inicis dels setanta.

Ara bé, a partir d'aquesta dècada, la posició de la Barcelona metropolitana va començar a declinar en la classificació. Així, si atenem l'evolució demogràfica de la metròpoli barcelonina respecte a la capital de l'Estat s'observa que en aquest període la tradicional bicefàlia del sistema urbà espanyol va començar a mostrar ja que les diferències portarien al desequilibri actual: si entre el 1981 i el 1996 la població de la regió metropolitana de Barcelona es va mantenir estable al voltant dels 4,2 milions d'habitants, la de Madrid va créixer de 4,4 a 4,6 milions. En l'àmbit internacional, s'observa també una progressiva pèrdua de posicions pel que fa al pes demogràfic: si l'any 1970, la metròpoli barcelonina era la 28a aglomeració urbana del món en termes de població, el 1985 ocupava el 38è lloc i el 2000 va veure declinar la seva posició fins al 55è. Si a inicis de la dècada dels setanta Barcelona i el seu entorn, amb 3,5 milions d'habitants, contenien el 0,46% de la població mundial resident en aglomeracions de més de 300.000 habitants, l'any 2000, amb 4,4 milions, representaven tot just el 0,27% d'aquell total. Segons dades de les Nacions Unides, l'any 2030 la metròpoli barcelonina ocuparà la 89a posició en la classificació mundial (UN, 2014). Bé és veritat que la massa poblacional no explica totes les facetes del paper d'una ciutat en el sistema urbà mundial: en un context globalitzat, els fluxos de persones, de mercaderies, de capital i d'informació que és capaç d'atraure expliquen sovint millor la posició d'una àrea urbana en la xarxa que no pas la seva població. Tanmateix, l'evolució del procés d'urbanització mundial, que s'afermava ja en el període 1975-1996, ha fet que, també en termes econòmics i d'interrelació, la metròpoli barcelonina es trobi avui al darrere no només de grans centres tradicionals de l'economia mundial —Londres, Nova York, París, Tòquio— o d'altres ciutats europees de grandària comparable —com Milà, Frankfurt, Madrid o Amsterdam— sinó també de nombroses metròpolis asiàtiques, llatinoamericanes i africanes,

entre les quals poden comptar-se Hong Kong, Singapur, Xangai, Pequín, Dubai, Sao Paulo, Kuala Lumpur, Seül o Johannesburg.

Cloenda. De l'impuls ciutadà a la frustració metropolitana

Com hem vist, en el període 1975-1996 es van produir transformacions territorials de gran entitat, transformacions que van reflectir i potenciar els canvis econòmics, socials i polítics que estaven coneixent la societat barcelonina i catalana. Un dels aspectes més decisius d'aquestes dinàmiques és el procés de metropolitanització, és a dir, la tendència de l'àrea urbana barcelonina a eixamplar-se, a integrar progressivament més espai i a dispersar població i activitat sobre el territori. En aquest període el procés d'urbanització va passar, doncs, de la tendència a la concentració que l'havia caracteritzat en les dècades anteriors a una progressiva desconcentració. Aquesta tendència, d'altra banda comuna a les principals àrees urbanes espanyoles, va comportar la pèrdua de població absoluta i de pes relatiu de la ciutat de Barcelona sobre el conjunt metropolità i català. Aquestes dinàmiques territorials van comportar alguns avantatges destacats, entre els quals pot esmentar-se la millor accessibilitat als serveis, la millora d'extenses àrees urbanes, la reducció de les desigualtats de renda entre la ciutat i l'entorn metropolità, així com la capacitat d'atracció d'activitat econòmica i inversió pública. Al mateix temps, però, en aquest període es van afermar les tendències a la dispersió de la urbanització, l'exacerbació de la mobilitat i el consum d'energia, amb les consegüents conseqüències ambientals i socials.

Les transformacions urbanes del període van anar acompanyades, com és sabut, d'una important mobilització ciutadana que, al costat de les llibertats polítiques i els drets socials, va reivindicar millores urbanes concretes en l'àmbit de l'habitatge, l'espai públic, els equipaments, el transport, els espais verds i de tantes altres qüestions (Andreu, 2015; Nello, 2015). A partir del 1979, amb els seus èxits i les seves limitacions, les polítiques de l'Ajuntament de Barcelona i de moltes altres localitats van ser, en molt bona mesura, el resultat de la institucionalització parcial d'aquelles reivindicacions. Ara bé, des del punt de vista del govern del territori, una de les paradoxes més notables del període va ser que els canvis polítics no van comportar l'adopció de les mesures necessàries per aprofitar els avantatges i fer front als reptes derivats del procés metropolità. Així, la transformació metropolitana, decisiva com era per a l'evolució de la societat barcelonina i catalana en aquest període, va estar mancada d'instruments d'orientació i gestió específics, tant pel que fa al planejament territorial com a les polítiques urbanes.

En l'àmbit del planejament, l'any 1976 es va aprovar, com és sabut, el Pla general metropolità de Barcelona, que va oferir una base per a la gestió urbanística dels espais centrals de la metròpoli. Però aquest instrument abastava només 27 dels més de 150 municipis que en aquell període s'estaven integrant de manera cada vegada més estreta en la regió metropolitana i deixava fora centres me-

Manifestació dels treballadors de la SEAT. 1978. Autor: Pérez de Rozas (Arxiu fotogràfic de Barcelona).

Manifestació a la Plaça Catalunya contra el divorci. 1981. Autor: Pérez de Rozas (Arxiu fotogràfic de Barcelona).

Bibliografia

La present aportació està basada en diversos treballs de l'autor:

- NELLO, O. *Ciutat de ciutats. Reflexions sobre el procés d'urbanització a Catalunya*, Barcelona: Empúries, 2001.
- NELLO, O. "¿Cambio de siglo, cambio de ciclo? Las grandes ciudades españolas en el umbral del siglo XXI". *Ciudad y territorio. Estudios territoriales*, XXXVI, 141-142 [2004].
- NELLO, O. "Les dinàmiques territorials a la regió metropolitana de Barcelona(1985-2006). Hipòtesis interpretatives». *Papers: Regió metropolitana de Barcelona*, 51 [2010].
- NELLO, O. "Barcelona y Cataluña: las raíces del debate sobre el policentrismo del sistema urbano catalán". *Ciudad y Territorio. Estudios Territoriales*, vol. XLV, núm. 176. (2013).
- NELLO, O.; DONAT, C. "Los efectos territoriales de la crisis económica en la región metropolitana de Barcelona", A ALBERTOS, J.M.; SÁNCHEZ, J.L. (ed.). *Geografía de la crisis económica en España*. València: Publicacions de la Universitat de València, (2014).
- NELLO, O. *La ciudad en movimiento. Crisis social y respuesta ciudadana*. Madrid: Díaz i Pons, 2015.
- NELLO, O.; LÓPEZ, J. "El procés d'urbanització". A: GINER, S. ; HOMS, O. (dirs.). *Raó de Catalunya. La societat catalana al segle XXI*. [Barcelona: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana, (2016).
- NELLO, O. "L'hàbitat rural a Catalunya. La masia i les influències trasbalsadores modernes". A: *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 82 (2016).
- NELLO, O.; CHECA, J. "El procés d'urbanització". A: FOLCH, R.; PEÑUELAS, J.; SERRAT, D.; GERMAIN, J. (coord.). *Natura, ús o abús (2018-2019)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (2019).
- NELLO, O. "Transformaciones territoriales en España. De la dispersión de la urbanización a la urbanización extendida". A: LOIS, R.; RIO FERNANDES, J. A.; SPÓSITO, E.. *El mundo visto desde las ciudades* [En premsa, 2020].

D'altres treballs citats:

- ALBERTOS, J. M.; SÁNCHEZ, J.L. (eds.) *Geografía de la crisis económica en España*, València: Publicacions de la Universitat de València, 2014
- ANDREU, M. *Barris, veïns i democràcia. El moviment ciutadà en la reconstrucció de Barcelona (1968-1986)*. Barcelona: L'Avenç, 2015.
- BURRIEL, Eugenio. "La 'década prodigiosa' del urbanismo español (1997-2006)". *Scripta Nova. Revista electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, vol. XII, 270 (64) (2008).
- CARRERAS, J. M.; OTERO, M.; RUIZ, E. *Els usos del sòl a l'àrea i i regió metropolitana de Barcelona, 1956-2006*. Barcelona: Àrea Metropolitana de Barcelona. Direcció de Serveis d'Urbanisme, 2013.
- FONT, A.; CARRERAS, J.M. (dirs.). *Transformacions urbanitzadores: Àrea metropolitana i regió urbana de Barcelona*. Barcelona: Àrea Metropolitana de Barcelona, 2005.
- LEFEBVRE, H. *La révolution urbaine*, París, Gallimard, 1970.
- MÉNDEZ, R.; ABAD, L. D.; ECHAVES, C. *Atlas de la crisis. Impactos socioeconómicos y territorios vulnerables en España*, València: Tirant lo Blanch, 2014.
- REHER, D. S. "Ciudades, procesos de urbanización y sistemas urbanos en la Península ibérica", A *Atlas histórico de las ciudades europeas (vol. 1, La Península ibérica)*, Barcelona: Centre de Cultura Contemporània, 1994.
- SERRATOSA, A. "Els espais oberts en el planejament metropolità: realitats i propostes". *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona*, 20, (1994).
- SUBIRATS, M. *Barcelona: de la necessitat a la llibertat. Les classes socials al tombant del segle XXI*. Barcelona: L'Avenç, 2012.
- UNITED NATIONS, DEPARTMENT OF ECONOMIC AND SOCIAL AFFAIRS. *Population Division (2014): World Urbanization Prospects: The 2014 Revision*, edició en CD-ROM, 2014.
- VICENS VIVES, J.; LLORENS, M. *Industrials i polítics (segle XIX)*. Barcelona: Editorial Vicens-Vives, Barcelona, 1983.
- VILA, P. *La fesomia geogràfica de Catalunya*. Barcelona, Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya, 1937.
- VILA, P. *El poblament de Catalunya. El problema geogràfic de l'aigua*. Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1938. Reproduït a VILA, P. *Selecció d'escrits de geografia*, Barcelona: Curial, 1978 (volum III, "Aspectes geogràfics de Catalunya", p. 317-332).